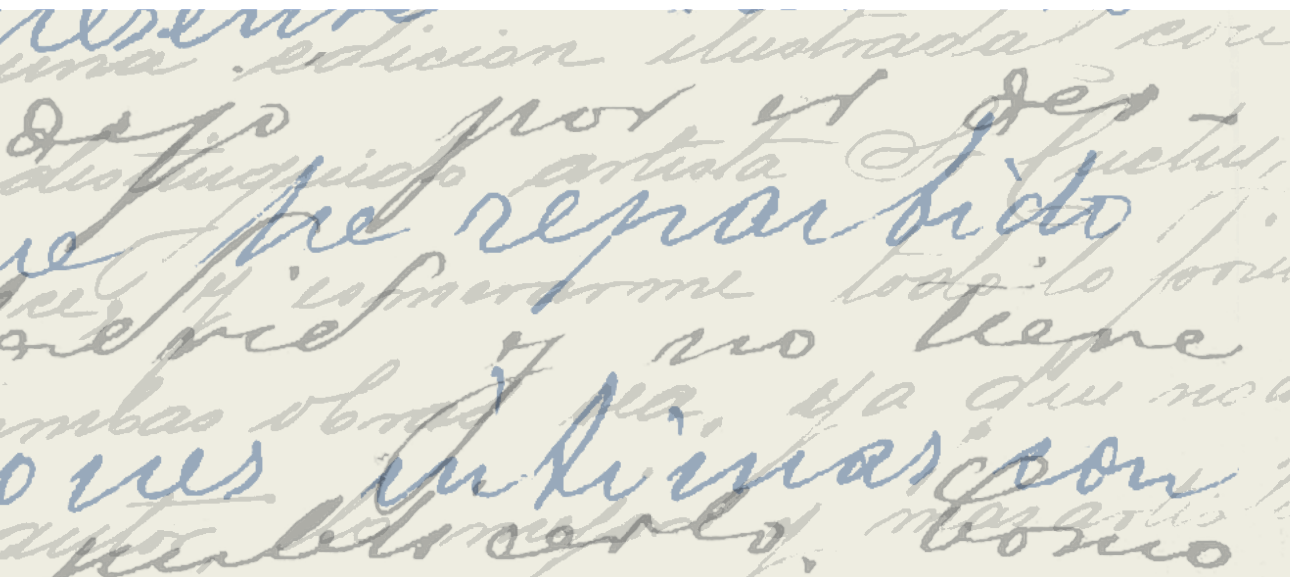

ELLES, LES DONES, TAMBÉ HI EREN

Corresponsals femenines
de Víctor Balaguer (1848-1896)

Montserrat Comas i Güell

Abelli ha
Thorpe se es
a Bala
yento
y punto
La
novel
y
sobre
las
de
en
de
de
de
de
de
de

ELLES, LES DONES, TAMBÉ HI EREN

Col·lecció **Singularitats**

ELLES, LES DONES, TAMBÉ HI EREN

Corresponsals femenines
de Víctor Balaguer (1848-1896)

Montserrat Comas i Güell

A la memòria de la meua mare, que, nascuda al començament del segle XX, fou educada en el rol de dona dictat des del confessorari i la trona i que va saber exercir amorosament de mare i esposa.

SUMARI

11 Pròleg, *per Teresa-M. Sala*

15 Presentació

INTRODUCCIÓ

25 Context històric

37 Víctor Balaguer i les seves corresponals

41 Classificació de les cartes

TEMÀTIQUES

51 Dona

67 Literatura

87 Premsa

99 Política

109 Ensenyament/educació

119 Amistat

129 Biografia de Víctor Balaguer

155 Biblioteca Museu Balaguer

159 Demandes i sollicituds

161 ADDENDA

169 CONCLUSIONS

173 BIBLIOGRAFIA

ANNEXOS

181 Recull de textos

193 Relació de cartes

PRÒLEG

Mentre Emily Dickinson (Amherst, 1830-1886) va escriure una carta al món que el món no li va respondre, a l'altra banda de l'Atlàntic el periodista, poeta, escriptor, dramaturg i historiador Víctor Balaguer (Barcelona, 1824 – Madrid, 1901) era nomenat ministre de Foment i d'Ultramar.

En aquell temps, l'escriptura epistolar es va convertir en un testimoni personal assimilable a un diari, ja que tenia un to de confidència i certs ingredients de confessió. D'aquesta manera, quan es conserva un conjunt de cartes, podem dir que acaba constituint una part significativa de l'autobiografia de qui les escriu i de qui les rep. Ens podem imaginar com Dickinson escrivia els poemes i les cartes en solitud, des de la intimitat de la llar, a Homestead. I quasi de manera simultània, un personatge públic rellevant de la categoria de Balaguer mantenia un intens i variat intercanvi epistolar que ens permet compondre una mena de retrat panoràmic i acolorit de les mentalitats i les circumstàncies de l'època. En el seu cas, resulten una mica difuses les fronteres entre la carta privada i l'activitat pública.

D'altra banda, al llarg del segle XIX la història de la lectura i l'escriptura femenina esdevé una de les temàtiques iconogràfiques destacades de la pintura i la fotografia. Per a alguns artistes, la lectura d'una carta és el moment escollit per centrar la composició d'una escena d'interior. Tanmateix, les lectores que escrivien cartes –seguidores d'una tendència de moda– s'assessoraven amb manuals de correspondència que llavors es van difondre i que servien per exercitar-se en el gènere.

En el llibre que teniu entre mans, Montserrat Comas tracta moltes d'aquestes qüestions, que serveixen per emmarcar el consciencios treball de selecció que ha fet de l'epistolari femení dirigit a Bala-

guer. Així, Comas ens indica quin ha estat el criteri dut a terme per al desglossament:

El nombre total de dones que escriuen a Balaguer supera les tres-centes, per la qual cosa calia fer una tria per tal que els resultats fossin mitjanament concloents. Per aquest motiu únicament vaig recollir les cartes de les dones que n'haguessin enviat un mínim de dues i que, a més, superessin el llistó estricte de les demandes o les sol·licituds de recomanació per qualsevol tipus d'interès. És per això que aquí només s'han recollit les cartes de setanta-sis corresponsals, que fan un total de vuit-centes dotze cartes.

La majoria de les cartes no són de caràcter familiar, a excepció de les de Manuela Carbonell, Teresa Cirera i Rafaela Torrents. Per tal de resseguir les característiques de les corresponsals es perfilen diferents conjectures. Un denominador comú de moltes d'elles té a veure amb iniciatives relacionades amb l'ajut que demanen a Balaguer per a la formació femenina. En aquest sentit, destaca la correspondència mantinguda amb Clotilde Cerdà (Esmeralda Cervantes) en relació amb el seu projecte, l'Academia de Ciencias, Artes y Oficios para la Mujer. D'altra banda, la manca de llibertat que tenien les dones en aquell moment es manifesta de manera flagrant en algunes cartes en què els marits escriuen postdates o comentaris, una prova evident del control i la censura exercida per la societat patriarcal.

A partir del 4 d'octubre de 1849, amb una carta de Teresa Cirera, la mare de Balaguer, podem veure com es traça un ordre amb caràcter cronològic que ens fa descobrir moltes veus, algunes d'elles contundents. Es revelen episodis personals de la vida de Balaguer —de la mare i la seva esposa Manuela—, així com de la seva relació amb Rafaela Torrents, vídua de Samà i marquesa de Vilanova. Tanmateix, val a dir que el fet que Balaguer fos lliurepensador i maçó no suposava que defugís els estereotips de la societat patriarcal envers les dones.

La majoria de les cartes, tant en nombre com en interès, són motiu d'anàlisi per part de Comas, que planteja tot un seguit d'aspectes relacionats amb el paper de la dona: les responsabilitats com a cap de família, temes relacionats amb el treball, la caritat, la llibertat i el paternalisme, la professionalització i la utilització de pseudònims en

els articles de premsa, la personalitat i el feminisme, les publicacions, l'activitat política o els cercles de relació i amistat. Descubrim un estol de corresponsals rellevants, entre les quals trobem les escriptores Josepa Massanés, Amàlia Fenollosa, Emilia Pardo Bazán, l'espiritista Amalia Domingo o la metgessa Dolors Lleonart. Llegir-les és una experiència insubstituïble, compartir amb elles afanys i preocupacions ens permet d'endinsar-nos de ple en els seus pensaments. Sens dubte, aquest llibre és com una espècie de radiografia d'un temps i d'un país, el de les dones.

TERESA-M. SALA
Universitat de Barcelona

PRESENTACIÓ

Es incontestable [...] que en todos los países y en todos los siglos, las mujeres ejercen una influencia mala o buena, pero siempre considerable, sobre el espíritu público y sobre los acontecimientos más importantes. ¡Cuántas revoluciones no reconocen por causa primordial la acción de las mujeres! Las pasiones que excitaron, los negocios o intrigas que manejaron, hubieron de cambiar muchas veces la faz de las cosas.

FÉLIX DUPANLOUP, bisbe d'Orleans

El que ve a continuació no és més que un guió ampli de treball. Un apunt per a possibles vies de recerca. Delimitar la biografia de cadascuna de les corresponsals que escriuen a Víctor Balaguer és una tasca que no he volgut encarar a causa de la dimensió de la recerca. En un moment de reivindicació social i historiogràfica de la dona, em va semblar pertinent il·luminar una part de les relacions socials balaguerianes sobretot perquè, com se sap, Don Víctor va dedicar una atenció especial als treballs que sortien de mans femenines. S'hi refereix al *Pensil del bello sexo* (1845); en una conferència als anys setanta, «La mujer en Lérida»; en una altra al Círculo de Bellas Artes de Madrid el febrer de 1894, «La mujer y el arte»; i va convidar-ne algunes a publicar en periòdics en els quals ell intervenia com a director o com a promotor. Ell mateix, entre 1850 i 1852, va signar la secció «Salones» del *Diario de Barcelona* amb el nom de Júlia.¹ Així doncs, espigolar el seu immens epistolari per localitzar aquest món femení fou una temptació difícil de defugir perquè aquestes cartes ens apropen a la història anònima i silenciosa d'una franja determinada de dones i també perquè, per altra banda i en petita mesura, volia fer una aportació a l'estudi de la correspondència ordinària, «un enfocament que

¹ Montserrat COMAS GÜELL, «Júlia, l'estratègia femenina de Víctor Balaguer», *Butlletí de la Biblioteca Museu Balaguer*, núm. 4 (2011), pàgs. 129-142.

s'ha desplegat, amb certes singularitats, arreu d'Europa i que ha estat denominat "història de la quotidianitat", "la història des de baix", "microhistòria" o "història de les mentalitats"». I també perquè és a partir de cartes com aquestes que podem reivindicar el paper que mereixen, en el context històric, algunes de «les ocupacions econòmiques de les dones» i el grau d'influència de la religió.²

El que mostren les cartes d'aquestes dones ha de ser llegit dins el marc ideològic molt i molt complex del darrer terç del segle XIX. Els enfrontaments polítics i, sobretot, l'encarament de models socials i culturals van ser d'alta intensitat. La lectura i l'ensenyament es van convertir en els tronc principals del debat i solien anar associats a les demandes de llibertat individual i col·lectiva. La premsa fou el mitjà imprescindible per difondre els posicionaments ideològics respectius.³ És en aquest entorn que la dona esdevé una eina fonamental de transmissió. Ho és per a tots els sectors, dels més radicals als més conservadors. La majoria de les dones que escriuen a Víctor Balaguer pertanyen al sector liberal, que defensava un cert grau de benestar social amb un biaix filantròpic i sovint caritatiu amb els més desvalguts, entre els quals sobresortien les nenes. No voldria que s'interpretés que cal considerar aquestes dones com a part del pla de conscienciació, sinó que elles es van llançar a escriure i a protegir les noies desvalgudes a causa del context, que les convertia en eines per als seus objectius respectius i, sobretot, perquè eren dones que provenien d'un entorn familiar molt proper a aquest món.

² Carme SANMARTÍ, Montserrat SANMARTÍ i Caterina RIBA, *Dins el tintor: Correspondència femenina a Catalunya (1750-1900)*, Vic, Eumo, 2008, pàgs. 10-13.

³ Per copsar la situació en què es movien aquestes dones és interessant la lectura de Solange HIBBS-LISSORGUES, *Iglesia, prensa y sociedad en España (1868-1904)*, Alacant, Instituto de Cultura Juan Gil-Albert, 1995; Aurelia MARTÍN, «Mujeres anónimas del pueblo llano: heterodoxas y excluidas», a *Historia de las mujeres en España y América Latina*, Madrid, Cátedra, 2006; Gerard HORTA, *Cos i revolució: L'espiritisme català o les paradoxes de la modernitat*, Barcelona, Edicions de 1984, 2004; Albert PALÀ, *El lliurepensament a Catalunya (1868-1923): Cultures, identitats i militàncies anticlericals en transformació*, tesi doctoral dirigida per Susana Tavera, Barcelona, Universitat de Barcelona, 2015, capítol VII, dedicat a les dones.

Però quin era el marc mental al qual eren abocades les dones a la segona meitat del segle XIX? Com hem avançat, les dones patien una forta pressió en relació amb el seu comportament social i familiar; hi havia normes arreu, adreçades també a les dones de classe social benestant o amb un cert grau de formació. Entre els molts predicadors que pregonen les seves tesis sobresurt el bisbe d'Orleans Félix Dupanloup, autèntic flagell de la societat liberal. Amb una bibliografia educativa extensa, ens aturarem en els consells que adreça a les dones en general i, especialment, a la tipologia de dona que signa les cartes a Víctor Balaguer. És interessant comparar alguns dels comportaments apuntats pel bisbe amb els que elles posen de manifest a les cartes. El bisbe, quan escriu,⁴ ho fa des de la màxima potestat que la seva condició eclesiàstica li permet. Estableix un ordre jeràrquic: ell dona consells rotunds fent servir expressions com ara «exigeixo», «vull»..., i demana la complicitat dels marits per aconseguir que les dones obeeixin. Defineix com a «ociositat intel·lectual» l'excés de temps que la dona dedica a tot el que no són feines estrictament domèstiques, perquè, com que en definitiva és ella qui governa la casa, aquesta mena d'*ociositat* pot esdevenir «uno de los mas peligrosos disolventes que conozco de toda intimidad y afición de familia». Ella només podrà dedicar-se al treball intel·lectual, «prudentermente ordenado y dirigido», després de complir amb els deures familiars, així s'estalviarà que els fills la vegin llegint novel·les. I explicita: «Quiero [...] mujeres que sean modelos de vida seria». Per altra banda, pontifica que la relació matrimonial només reïx quan existeix un ordre domèstic estricte, perquè, passats els primers anys conjugals, «¿Qué estimación seria y durable ha de tener un marido hacia una esposa de veinte años que no hace nada, que no tiene nada que hacer, que sólo se ocupa de su tocador y de sus diversiones?». Aplicar l'ordre és un exercici útil perquè millora el govern intern de la casa i, sobretot, perquè aconsegueix «más fuerza para someterse y obedecer, más paciencia para sufrir y esperar». Els consells de lectu-

⁴ «Algunos consejos a las mujeres cristianas que viven en el siglo sobre el trabajo intelectual que les conviene», a *Cartas de Monseñor Dupanloup, obispo de Orleans, aun miembro de la Academia de Sta. Cruz sobre educación intelectual*, Barcelona, Imprenta del Diario de Barcelona, 1871, pàgs. 284-312.

ra van en la mateixa direcció. No només no han de llegir coses lleugeres, sinó que han de llegir amb una ploma a la mà i han d'anar anotant els punts més interessants. Les lectures d'història presentades de manera senzilla poden ser útils perquè elles mateixes puguin «ver en la historia el espectáculo del bien y del mal que han podido hacer con sus vicios o con sus virtudes», ja que elles, amb «[l]as pasiones que excitaron, los negocios o intrigas que manejaron, hubieron de cambiar muchas veces la faz de las cosas». Evidentment, les convida a treballar l'art i l'estètica amb les «labores de aguja». No necessiten la ciència per a res perquè no són prou competents en aquest camp. I els convé llegir el catecisme del Concili de Trento. Dupanloup desaconsella també la redacció d'un diari personal perquè allí desfoguen l'esperit, s'observen en excés elles mateixes i només aconseguen que la vida els resulti tediosa i dolorosa. En canvi, més que escriure i publicar, els convé traduir, perquè així aprenen la llengua i no s'equiparen amb l'autor; i recomana la correspondència per exercitar la senzillesa i la humilitat. Finalment, és imprescindible que practiquin la caritat. Quan ens endinsem en les cartes que hem recollit, ens resulta evident que moltes de les dones que les van escriure van créixer en aquest marc, perquè les veiem comportar-se d'una manera molt semblant a allò que els demana el bisbe. La qüestió és: per què van escriure a Víctor Balaguer per demanar-li consell i posar les seves creacions a les seves mans? Desconec si altres autors van rebre cartes semblants, en nombre i contingut, a les que va rebre Don Víctor, però vull suposar que les posicions balaguerianes reiterades en el temps pel que fa al paper de la dona les animaven a confiar-hi.

El 1845, amb només vint-i-un anys, Víctor Balaguer reuneix els poemes de sis dones i els publica amb el títol *Pensil del bello sexo*. La introducció que ell mateix signa és un autèntic manifest feminista sorgit de la ploma d'un home. Balaguer reivindica els canvis del moment que impulsen les dones a explorar la seva creativitat, la qual fins aleshores «vivía aletargada» dins de profundes tenebres. Assegura que la dona, que és la meitat de la humanitat, «no ha sido aun comprendida por los hombres» i rebla el clau amb una descripció contundent del procés vital femení, que ell mateix defineix com a domini tirànic dels homes: «Nace la muger esclava de sus padres, vive siendo esclava de sus maridos y muere siendo esclava de sus hi-

jos». La duresa amb què és vigilada fa que si mai es revolta contra aquestes normes, «la sociedad se levanta entonces tirànica y despòtica y marca su frente con el sello de la infamia o imprime sus pasos con el sello del deshonor». I és per tot això que considera imprescindible que s'incorpori als plans d'instrucció. També Mañé i Flaquer, en aquest mateix volum, defensa el dret de l'emancipació de la dona i es pregunta: «¿Cual será el dia que la sociedad te permita representar el papel que te corresponde?». I afegeix que la dona que pensa té serioses dificultats en el matrimoni —on és una joguina per a l'home— perquè només rep «escarnio y decepción».

Poc més d'onze anys després, Balaguer mateix adopta un rol femení amb el pseudònim de Júlia i des de la tribuna aparentment banal de «Salones», del *Diario de Barcelona*, reivindica el paper de la dona en la premsa i contradiu la normativa periodística del moment. Allí, Balaguer posa en pràctica part del seu projecte transformador, per al qual les dones són imprescindibles. Ell, transfigurat en Júlia, es cola amb veu pròpia en un mitjà exclusivament masculí i «ella» és qui prescriu els models estètics propis d'una nova societat urbana i enriqueix els articles amb llegendes i relats històrics. El contingut setmanal va evolucionant i progressivament, enmig de recomanacions estètiques molt precises (com i quan cal posar-se determinats vestits o complements), introdueix la literatura femenina i la política, dues activitats per a les quals reivindica la capacitat de les dones amb arguments que podem qualificar de clarament feministes. Els comentaris de Júlia als canvis urbanístics o tecnològics sempre són qualificats de beneficis del progrés, del qual és una ferma defensora, alhora que és partidària del proteccionisme de la indústria catalana. Hi inclou un joc literari força interessant quan ella, Júlia, interactua amb Víctor Balaguer mateix o amb Maria Josepa Massanés, amb qui la confonen. Reivindica la literatura femenina (destaca reiteradament Maria Josepa Massanés) i el dret a *filosofar*:

Duéleme en verdad, duéleme de todo corazon ser mujer. Oh! si pudiera yo transmigrar a un cuerpo de hombre! [...] Y no creais que me duela ser mujer por una cosa sola, me duele por muchas, muchísimas cosas; porque si yo fuera hombre, entre los varios estudios que emprenderia había de ser uno de ellos la filosofía. Qué quereis! a mí me gusta filosofar...